

наприклад, виділяти інститут цивільного процесуально-го представництва [18], інститут позову (інститут зустрічного позову) [19] та інші. Тобто інститут галузі права складається з групи норм, які регулюють певні правовідносини всередині галузі, тісно пов'язані з усіма іншими нормами та інститутами, "працюють" у сукупності, є невід'ємними від них. Думається, що і доказування у цивільному процесі логічно виділяти саме як один з галузевих інститутів цивільного процесуального права, який складається з сукупності норм, що регулюють процесуальну діяльність по доказуванню. Ці норми тісно пов'язані з усіма іншими нормами та інститутами, є взаємозалежними та взаємообумовленими.

1. Новий тлумачний словник української мови (у чотирьох томах). Том 1. – Київ: "Аконіт", 1999. – С. 801. 2. Васильовський Е.В. Учебник гражданского процесса / Под ред. и с предисловием В.А. Томсинова. – М.: Издательство "Зерцало", 2003. – С. 238. 3. Зокрема, див.: Осипов Ю.К. К вопросу о соотношении судебного познания и судебного доказывания // Сборник научных трудов Свердловского юридического института – Свердловск: "Уральский рабочий", 1967, выпуск 7. – С. 222; Советский гражданский процесс / Под общей ред. проф. С.Ю. Каца, доц. Л.Я. Носко. – К.: "Вища школа", 1982. – С. 128. 4. Гражданское процессуальное право Украинской ССР / М.И. Штефан, Е.Г. Дрижчаная, Л.К. Радзиевская и др. – К.: Вища шк. Изд-во при киев. Ун-те, 1989. – С. 142 та ін.; Штефан М.И., Дрижчана О.Г. Цивільне процесуальне право України: Підручник. – К.: Либідь, 1994. – С. 149. 5. Гражданский процесс Украины: Учебное пособие. – Х.: "Одиссей", 2003. – С. 135.; Цивільний процес України: Підручник / За ред. Ю.С. Червоного. – К.: Істина, 2007. –

С. 136. 6. Проблемы науки гражданского процессуального права / В.В. Комаров, В.А. Бигун, В.В. Баранкова; Под ред. проф. В.В. Комарова. – Харьков: Право, 2002. – С. 171. 7. Цивільний процес України: академічний курс за ред. С.Я. Фурси – К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2009. – С. 362. 8. Васильев С.В. Энциклопедия гражданского процесса. – Х.: Харьков юридический, 2009. – С. 255; Цивільний процес України: Підручник / За ред. Е.О. Харитоновой, О.І. Харитоновой, Н.Ю. Голубевої. – К.: Істина, 2011. – С. 139; Сенік С.В. Цивільне процесуальне право: навч. посібник / С.В. Сенік, Р.Я. Лемик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 123 – 124. 9. Васильовський Е.В. Учебник гражданского процесса / Под ред. и с предисловием В.А. Томсинова. – М.: Издательство "Зерцало", 2003. – С. 238. 10. Васильев С.В. Энциклопедия гражданского процесса. – Х.: Харьков юридический, 2009. – С. 256. ; Сенік С.В. Цивільне процесуальне право: навч. посібник / С.В. Сенік, Р.Я. Лемик. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С. 123. 11. Проблемы науки гражданского процессуального права / В.В. Комаров, В.А. Бигун, В.В. Баранкова; Под ред. проф. В.В. Комарова. – Харьков: Право, 2002. – С. 160. 12. Гражданский процесс России: Учебник / Под ред. М.А. Виткут. – М.: Юристъ, 2004. – С. 168. 13. Новий тлумачний словник української мови (у чотирьох томах). Том 2. – Київ: "Аконіт", 1999. – С. 46. 14. Новий тлумачний словник української мови (у чотирьох томах). Том 2. – Київ: "Аконіт", 1999. – С. 46. 15. Юридична енциклопедія. Том 4. – К.: "Українська енциклопедія" імені М.П. Бажана, 1999. – С. 537. 16. Костенко О.Б. Основи правознавства: Посібник для вступників до вищих навчальних закладів. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2007. – С. 62. 17. Юридична енциклопедія. Том 2. – К.: "Українська енциклопедія" імені М.П. Бажана, 1999. – С. 701-702. 18. Халатов С.А. Представительство в гражданском и арбитражном процессе. – М.: Изд-во НОРМА, 2002. С. 65. 19. Васильев С.В. Гражданский процесс: Учебное пособие. – Х.: ООО "Одиссей", 2006. – С. 234.

Надійшла до редколегії 12.09.11

В. Крижанівський, канд. юрид. наук

МИРОВОЙ СУД В УКРАЇНІ ТА АНГЛІЇ

Стаття присвячена дослідженню зарубіжного досвіду становлення інституту мирових судів. Його запровадження стане прогресивним явищем у сфері правосуддя та сприятиме її демократизації. Мирові суди в інших державах вирішують морально-правові конфлікти та розглядають нескладні цивільні та кримінальні справи, сприяючи зменшенню навантаження на місцеві суди та підвищенню швидкості та оперативності розгляду справ.

Ключові слова: суд, мировий суд, правосуддя.

Статья посвящена исследованию зарубежного опыта становления института мировых судов. Его внедрение станет прогрессивным явлением в сфере правосудия и будет способствовать ее демократизации. Мировые суды в других государствах решают морально правовые конфликты и рассматривают несложные гражданские и уголовные дела, способствуя уменьшению нагрузки на местные суды и повышению скорости и оперативности рассмотрения дел.

Ключевые слова: суд, мировой суд, правосудие.

The article is devoted to research of foreign experience of becoming of institute of magistrate's courts. Its introduction will become the progressive phenomenon in the field of justice and will be instrumental in its democratization. Magistrate's courts in other states decide morally legal conflicts and examine simple civil and criminal cases, it helps in diminishing of loading on county courts and in rev-up and operationability of consideration of cases.

Key words: courts, magistrate's courts, justice.

Ідея створення мирових судів висить у повітрі. На думку деяких авторів відсутність, наприклад відповідальності суддів перед територіальними громадами є головною причиною неефективності діючих місцевих судів [1, 4]. Ця відповідальність – не що інше, як один з елементів інституту мирових судів.

Актуальність теми полягає в пропозиції виокремлення окремого інституту мирових судів в якості пріоритетного як на теоретичному так і на практичному рівні розбудови громадянського суспільства, а також дослідження як історико-правових та теоретичних засад формування інституту мирових судів як об'єкту вивчення, що, можливо, зменшить навантаження на суди загальної юрисдикції.

У Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 [2, 1-8], зокрема зазначено, що з метою розвантаження судів потрібно розвивати альтернативні (позасудові) способи врегулювання спорів, а також створювати умови для стимулювання дешевих і менш формалізованих способів їх врегулювання.

Одним із таких альтернативних способів врегулювання спорів може стати інститут мирових судів, який вже давно і успішно функціонує у багатьох зарубіжних країнах, зокрема і в Російській Федерації. Мирові суди в цих державах вирішують морально-правові конфлікти та розглядають нескладні (малозначимі) цивільні та кримінальні справи, сприяючи зменшенню навантаження на місцеві суди та підвищенню швидкості та оперативності розгляду справ.

Діяльність мирових судів направлена на забезпечення реалізації принципів доступності і справедливості судочинства і є важливим показником демократичності судових систем цих країн.

Проблема мирового суду висвітлювалась у працях багатьох вітчизняних вчених як сучасності, так і минулих років. У радянський період історичний аспект проблеми мирового суду досліджувало багато науковців, зокрема Б.В. Віленський, В.В. Земляньська, М.І. Коротких, А.І. Пашук. Серед представників сучасної історичної і правової науки, які приділили увагу проблемі мирових судів, слід відзначити С.Ф. Афанасьєва, Л.О. Зайцева, С.В. Каширського, С.В. Лонську, В.М. Кампо, В. П. Самохвалов, О.С. Смикаліна, І.І. По-

лякова, В.А. Чеховича, І.Г. Шаркову, Д.А. Шигаль, В.І. Шишкіна, О.Н. Ярмиша та деяких інших.

Незважаючи на значну кількість робіт із зазначеної тематики, на сьогодні практично відсутні дослідження теоретичних основ інституту мирових суддів, тому викликає необхідність проведення комплексного наукового дослідження, яке дозволить врахувати історичний та зарубіжний досвід та підвести його під вітчизняні соціальні, політичні та правові реалії.

Дослідження теорії мирової юстиції, відтворення цілісної картини її історичної еволюції, вивчення і узагальнення зарубіжного досвіду можуть бути корисними в процесі вибору оптимальної моделі мирового суду, яку слід впроваджувати в Україні, та розробки і подальшого вдосконалення законодавчої бази, направленої на регламентацію організації і функціонування мирових суддів.

Метою дослідження є розкриття історично-правового аспекту передумов започаткування інституту мирових суддів, дослідження науково-теоретичних та практичних підходів сьогодення та минулого для можливості впровадження інституту мирових суддів на території України.

В сучасній українській судовій системі інститут мирових суддів відсутній. Проте для запровадження мирових суддів на сьогодні існують такі правові передумови:

- конституційні положення щодо права кожного будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ч. 5 ст. 55 Конституції України);
- правові позиції Конституційного Суду України (Рішення від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 (справа про досудове врегулювання спорів);
- позиції Комітету міністрів Ради Європи щодо зниження навантаження на суди загальної юрисдикції, викладені у Рекомендаціях № R (86) 12 від 16 вересня 1986 р., згідно з якою державам – членам Ради Європи рекомендовано передбачати альтернативні процедури врегулювання спорів шляхом позасудового розгляду і створювати відповідні органи, що не входять до судової системи цих держав, а також у Рекомендації REC (2001) 9 Комітету Міністрів державам членам стосовно альтернатив судовому вирішенню спорів між адміністративними органами влади та приватними особами;
- положення Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливої судової системи в Україні відповідно до європейських стандартів, затвердженої Указом Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006.

Першою країною де згадується інститут мирових суддів була Англія, в королівській відмові 1195 р., для допомоги шерифам (охоронцям порядку) в застосуванні правових норм було створено мирових суддів [3, 79]. Спочатку ці судді виконували адміністративні функції і тільки через століття – й судові.

Труднощі починаються з самого терміну. Так, в англійській мові, наприклад, на позначення цього явища використовується різні терміни: justice, magistrate (мировий суддя); justice peace, lay justice (мирова юстиція); magistrates' court (мировий суд) [4].

Як правило, вони вживаються як синоніми, хоча і мають свої смислові відтінки. Так, наприклад, в Англії термін "magistrate" протиставляється терміну "justice" як, відповідно, оплачуваний мировий суддя – мировому судді, що виконує свої обов'язки без винагороди. Термін же "мировий" слід вважати похідним від поняття "мир" в значенні "порядок, спокій" (англ. peace, франц. paix). Саме для охорони державного і суспільного порядку виникають в історії європейських держав мирові суди та їх аналоги (мирові установи). Мирова юстиція –

це узяті в сукупності: система мирових суддів, діяльність по здійсненню мировими судами своїх функцій, управління і нагляд за мировими судами (мирове судове відомство). Таким чином, поняття "мирова юстиція" складається з трьох елементів [5, 41].

У XIV ст. бере початок сучасний інститут мирових суддів: забезпечення законів про робітників 1361р. було передано до рук суддів у справах робітників, яким було надано ті самі права, що й шерифам. Мирові судді були непрофесіоналами і здебільшого не були знайомі з юриспруденцією. Вони розглядали цивільні та кримінальні справи на засадах права справедливості (прецедентного права). З'являється спеціальна посада мирових клерків – професійних, висококваліфікованих юристів, в обов'язок яких входило ведення діловодства мирового суду і консультування мирових суддів.

Особливим був порядок розгляду злочинів: їх мирові судді розглядали на своїх сесіях, які проводились у кожному графстві чотири рази на рік (суд кварталних сесій). Закони 1554 і 1555р.р. поклали на мирових суддів досудове розслідування злочинів. У 1590 р. судам кварталних сесій було передано розгляд складних злочинів. На кілька наступних століть суди кварталних сесій стали головними закладами місцевого самоврядування [3, 19], і лише закон 1842 р. обмежив їхню юрисдикцію, виключивши розгляд тяжких та інших складних злочинів.

Починаючи з XVI ст., деякі статuti дозволяли мировим суддям розглядати кримінальні справи під час так званих "малих сесій" без участі присяжних, діючи за принципами сумарного (спрощеного) судочинства. Після англійської революції 1640-1660 р. і до XIX ст. мирові суди поширилися на всій території Британської імперії як самостійні повновладні судові установи, наділені також значними адміністративними повноваженнями.

В сучасній Британії мирові судді переважно працюють в магістратських, тобто місцевих судах. Переважна більшість мирових суддів не є професійними юристами, хоча певна їх частина все ж має фах правознавців. Магістратські суди діють на підставі закону про них 1980 р [6]. У Великій Британії діє понад 500 таких судів з понад 24 тис. мирових суддів, з яких третина – жінки. Ці судді працюють на громадських засадах, але їм компенсують витрати, пов'язані з відрядженнями.

Термін "магістратські суди" сьогодні охоплює те, що раніше було відоме як "малі сесії" або "судді, які проводять допит". Ці суди переважно мали справу з численними дрібними злочинами, що переслідувались за спрощеним порядком судочинства. Магістрати – це, власне, судді від народу. Переважна більшість їх – мирові судді, які не є професійними юристами, і тільки незначна кількість є правниками за фахом [3, 19].

Непрофесійні судові заклади як невід'ємна частина британської юридичної системи вперше з'явилися у XIV ст., коли нарешті офіційно були запроваджені королівські комісії, що спочатку являли собою додаток до старої кругової поруки. Внаслідок цього юрисдикція мирових суддів значно розширилась. Декілька наступних століть суди кварталних сесій ще мали як апеляційну, так і широку початкову юрисдикцію у кримінальних справах щодо майже всіх правопорушень і стали головними закладами місцевого самоврядування.

Теперішня система магістратських судів, члени яких працюють на громадських засадах, є життєво важливою для ефективного здійснення карного судочинства. Ця система діє відповідно до Закону про магістратські суди, що був ухвалений у 1980 р. Кожне графство, райони Лондона, лондонське Сіті мають власні комісії для нагляду за додержанням правопорядку. Отже, юрисдикція

цих судів є суто локальною. Вони розглядають одноособово або колегіально (двоє-трое суддів без присяжних) кримінальні справи та дуже обмежену кількість цивільних справ.

Судді магістратських судів призначаються від імені Британської Корони лорд-канцлером, який розглядає кандидатури, подані дорадчими комісіями, що існують у кожному графстві Англії і Уельсу. Юридична кваліфікація не є необхідною умовою цього призначення: члени експертних комісій радше зважають на особисті та моральні якості кандидатів, а також їхнє розуміння роботи. Кандидатів на посаду мирового судді добирають переважно з-поміж осіб середнього класу й середнього віку.

Після призначення на посаду магістратським суддям належить пройти базовий навчальний курс, під час якого вони знайомляться зі своїми обов'язками та умовами праці. Перш ніж стати до роботи, магістратський суддя мусить пройти початковий етап навчання: відвідувати суд як спостерігач, знайомитися із судовою практикою та процедурою й методами покарання порушників. Другий етап, що має завершитися не пізніше 12 місяців від початку навчання, полягає в подальшому вивченні основ роботи суду та відвідуванні тюремно-виправних закладів. За винятком добових та коштів на відрядження службовці магістратських судів не отримують платні за свою роботу.

Магістратським суддям допомагають професійні столичні магістрати, які працюють на державній службі у Лондоні, та професійні магістрати інших великих міст. На ці посади призначаються баристери чи соліситори зі стажем не менше семи років. До складу магістратського суду повинні входити не менше, ніж два, але не більше, ніж сім мирових суддів для розгляду справи за заявою у прискореному порядку, слухань з приводу скарги або проведення попередньої перевірки коштів особи, яку мають посадити до в'язниці за несплату штрафу, хоч, за звичаєм, суд складається щонайбільше з п'яти членів, але тепер оптимальною кількістю вважається троє суддів. Виключення забезпечується наявністю оплачуваного судді, який має всі повноваження двох мирових суддів. Окремий мировий суддя має обмежену юрисдикцію і не може наказати будь-якій особі сплатити більше, ніж 1 тис. фунт стерлінгів чи посадити до в'язниці більше, ніж на чотиринадцять днів. Однак, слід зазначити, що окремі судді можуть виконувати функцію щодо визначення способу судового розгляду правопорушення у прискореному порядку, за обвинувальним актом чи проведення досудового розслідування [5, 58].

Судді щороку обирають голову суду, який проводить засідання. Важливою статтю в магістратському суді є судовий клерк (секретар суду), який повинен мати початкову юридичну освіту. Головний його обов'язок – давати магістратам поради з питань права, судової практики, процедури й винесення вироків, але він не має права втручатися у процес ухвалення судових рішень. Таким чином, секретар суду виступає як радник з питань законодавства, однак має дбати про те, щоб забезпечити уникнення втручання у функції магістратських судів. Секретар суду також є постійною посадовою особою суду з адміністративними функціями, що несе відповідальність за організацію суду, стягнення штрафів, за роботу із заявами про надання правової допомоги у кримінальних справах та іншу адміністративну роботу. З огляду на це дуже важливим видається чіткий розподіл обов'язків між цими двома категоріями службовців та здатність посадових осіб і непрофесійних виконавців працювати разом.

Нагляд за діяльністю та функціонуванням колегій мирових суддів у кожному графстві чи юрисдикційній зоні

здійснює комітет магістратських судів. До складу комітету магістратських судів входять магістрати разом з кооптованими членами, саме вони призначають секретаря суду, відповідний стаж роботи якого має бути не менше п'яти років і вік якого відповідає встановленим межам.

На магістратські суди припадає значне навантаження. Вони розглядають до 97 % всіх кримінальних справ у першій інстанції, здійснюють попередній розгляд справ у злочинах, що переслідуються по обвинувальному акту, мають цивільну юрисдикцію, а також виносять рішення у адміністративних справах [7, 37].

Широка юрисдикція магістратських судів привела до спеціалізації суддів. Судді, які спеціалізуються на розгляді шлюбно-сімейних справ, складають матримоніальний суд (domestic); а ті, які спеціалізуються на розгляді справ, по яких проходять неповнолітні, – суд у справах неповнолітніх. В деяких судах практикується спеціалізація суддів з розгляду дорожніх злочинів.

Спільною рисою цивільних і кримінальних справ, що підпадають під юрисдикцію магістратських судів, є те, що вони мають невелике значення порівняно, наприклад, із цивільними справами, що їх розглядають у Високому суді або судах графств, або ж з кримінальними справами, які розглядає Суд корони. Компенсуючою перевагою спрощеного провадження у справі слід вважати її дешевизну та швидкість [8, 233].

Рішення магістратських судів оскаржуються шляхом подачі апеляції особою, визнаною винуватою в суд Корони, або будь-якою стороною, що бере участь в справі, – у Високий суд. Рішення суду Корони по апеляції на рішення магістратського суду може бути оскаржено у Високий суд, чиє рішення, у свою чергу, оскаржується у палату лордів.

Для кращого сприйняття особливостей інституту мирових судів, деталізуємо систему судів Великої Британії.

З кінця 60-х років в англійській судовій системі були проведена значна реформа, яка стосувалася як системи судів в цілому, так і юрисдикції окремих судів. Зміни в судовій системі були проведені численними актами парламенту, найважливіші серед них: Закон про суди 1971 р., Закон про повноваження кримінальних судів 1973 р., Закони про кримінальне правосуддя 1967, 1972, 1977, 1982 рр., Закони про апеляцію по кримінальних справах 1966 і 1968 рр., Закон про відправлення правосуддя 1982 р., Закон про магістратські суди 1980 р., Закон про Верховний суд 1981 р., Закон про суди графств 1984 р. Основний напрям реформи – скасування старих судів, багато з яких діяли ще в XII ст. (четвертні суди, суди асизів), місцевих судів, що мали територіальну юрисдикцію (Брістольський купецький суд, суд "запорошених ніг", Ліверпульський "пропускний суд") і створення єдиної централізованої системи судів. Так був завершений процес, початий попередньою реформою XIX ст. [9, 101]

Після проведених змін в Англії встановилася наступна система судів: магістратські, суди графств, Верховний суд. Останній є цілою системою вищих судів. До нього відносяться: суд Корони, Високий суд (що складається з трьох відділень – канцелярського, по сімейних справах і відділення Королівської лави), а також Апеляційний, в який входять два відділення – цивільне і кримінальне. На чолі стоїть палата лордів.

В Англії існує своєрідна система судових округів. Розрізняються округи ("території комісій") для магістратських судів, округу для судів графств (не співпадаючи з графствами як адміністративно-територіальними одиницями) і округи для суду Корони і Високого суду. Апеляційний суд і палата лордів засідають тільки в Лондоні.

"Території комісій" прирівняні до "територій судів малих сесій". Територіями управляють комітети магіст-

ратських судів, які створюються на щорічних зборах мирових суддів. У комітети можуть входити судді Високого суду, окружні судді або рікордери. Комітети вирішують питання управління й організаційно-технічного постачання судів. Певною мірою комітети залежать від місцевих органів, оскільки останні оплачують їх витрати, включаючи утримання апарату. Таке становище не влаштовує комітети – і вони прагнуть вийти з-під фінансової опіки місцевих органів. Проте до теперішнього часу такі спроби не увінчалися успіхом.

У 1971 р. у зв'язку із створенням суду Корони встановилася ще одна система округів. Територія Англії була розділена на 6 округів (Мідленд і Оксфорд, Уельс і Честер, Північно-Східний, Північний, Західний, Південно-Східний). В кожному окрузі виділені центри трьох ступенів. У центрі першого ступеня – судді Високого суду, окружні судді і рікордери розглядають цивільні і кримінальні справи; в центрах другого ступеня ті ж категорії суддів розглядають тільки кримінальні справи; в центрах третього ступеня засідають тільки окружні судді і рікордери. Таким чином, суд Корони розглядає справи у всіх трьох центрах, а в центрах першого ступеня судді Високого суду розглядають цивільні справи.

Лордом – головним суддею з відома лорда-канцлера – була встановлена система розподілу справ між суддями суду Корони. Всі злочини діляться на чотири групи. До першої групи відносяться особливо небезпечні злочини (вбивство, державна зрада), які підлягають розгляду Високим судом. Злочини другої групи (наприклад, ненавмисне вбивство) також розглядаються суддями Високого суду, але за рішенням головуючого в окрузі судді вони можуть бути передані окружному судді або рікордеру. Злочини третьої групи розглядаються суддею Високого суду, окружним суддею або рікордером. До злочинів даної групи відносяться ті, які не входять до першої, другої і четвертої груп (підпал, грабіж). Злочини четвертої групи (сюди відносяться "гібридні злочини") розглядаються головним чином окружними суддями або рікордерами. Іноді справи даної категорії розглядають судді Високого суду.

В основі сучасної організації судів лежить давній англійський принцип "роз'їзних суддів", коли судді перебувають в єдиному центрі (Лондоні), звідки роз'їжджають по округах. Проте даний принцип достатньою мірою змінений. Р. Давид справедливо відзначив процес децентрації правосуддя, який виразився у відміні виїзних сесій і в тому, що судді Високого суду можуть перебувати поза Лондоном [10, 317].

Характер взаємодії судів у системі визначається розподілом на суди вищого рівня і нижчого рівня. До судів вищого рівня відносяться суди Високого суду, до нижчого – магістратські суди і суди графств. Суди нижчого рівня зв'язані рішеннями вищих судів за принципом прецеденту. Крім того, на них розповсюджується наглядова юрисдикція Високого суду. Суд Корони закон 1981 року відносить до Високого суду, з іншого боку на нього поширюється наглядова юрисдикція Високого суду.

Розподіл судів на суди вищого і нижчого рівнів не є єдиною підставою їх класифікації. Прийнятий розподіл судів на "протокольні" (courts of record) і "непротокольні". Спочатку передбачалося, що протоколи судів першої групи підлягають зберіганню в державному архіві. Відмінною рисою англійського судочинства було те, що протоколам взагалі не приділялося особливої уваги. В судах діяв принцип, згідно якому суддя при перегляді справи повинен складати власне уявлення про нього шляхом фактично повторного слухання. При такому підході протокол не мав для судді істотного значення.

В даний час відмінність між "протокольними і "непротокольними" судами" абсолютно не пов'язана з долею їх протоколів, а полягає в тому, що суди, що мають статус "протокольних", мають право карати за неповагу до суду. Суд може бути віднесений до категорії "нижчих", але при цьому вважатися "протокольним", як, наприклад, суди графств.

Виділяють суди першої інстанції та апеляційні. Процес апеляції важко формувалася в судах загального права. Тривалий час оспорювалася можливість перегляду вердикту присяжних, так звана апеляція з питань факту. Контроль за діяльністю судів здійснюється за допомогою видання прерогативних наказів, що впливали з повноваження Корони контролювати і виправляти помилки в діяльності своїх "слуг", у тому числі суддів.

Апеляційний процес спочатку склався в канцелярських судах і був перенесений в суди загального права після реформи 1873–1875 рр. Проте остаточно він сформувався значно пізніше. Суди магістратів і графств, як суди нижчого рівня розглядають тільки справи по першій інстанції. Суди вищого рівня значною мірою здійснюють апеляційну юрисдикцію.

Виділяють також суди цивільної і кримінальної юрисдикції. Деякі автори відзначають, що не слід проводити подібні відмінності між судами першої інстанції і апеляційними, оскільки один і той же суд може розглядати і кримінальні і цивільні справи, справи по першій інстанції і апеляції. На думку прихильників даної позиції, ці підстави класифікації не є всеохоплюючими [8, 200].

Однок спеціалізація судів у цивільних і кримінальних справах, що склалася, очевидна. Реорганізація апеляційного суду привела до утворення в ньому двох відділень – цивільного і кримінального.

До судів нижчого рівня відносяться, перш за все, магістратські суди. В Англії і Уельсі діє близько однієї тисячі таких судів. В магістратських судах справи розглядаються або декількома непрофесійними мировими суддями, або одним професійним стипендіарним магістратом. Мировий суддя також може розглядати справи одноособово, але тільки по тих злочинах, за які передбачено незначне покарання. До судів нижчого рівня відносяться також суди графств. Вони вперше були створені в 1846 р. з метою розгляду малозначних позовів [7, 140].

Діяльність судів графств регулюється в основному Законом про суди графств 1984 р., а також правилами судів графств, яких близько 300, і вони розглядають понад два мільйони справ щорічно [11]. В судах графств справи розглядаються окружними суддями, суддями Апеляційного суду, Високого суду, регістраторами. Останні розглядають обмежене коло справ, що визначене правилами судів графств. Рішення регістратора може бути в апеляційному порядку переглянуто суддею суду графства. В судах графств на відміну від магістратських справи вирішують професійні судді. Суди графств мають територіальну юрисдикцію. Справи порушуються за місцем проживання відповідача або правопорушника. Суди розглядають позови, що ґрунтуються на договорі або делікті (за винятком позовів про наклеп), у яких сума позову не перевищує 5 тис. ф. ст., позови про стягнення грошових сум (якщо вони не повинні розглядатися Високим судом) що, не перевищують 5 тис. ф. ст.; позови про захист права власності; позови по праву справедливості, якщо сума вимог не перевищує 30 тис. ф. ст.; позови про зміну заповіту, про управління нерухомістю.

Зміна характеру судів графств загострила проблему розгляду позовів на невелику суму (в Англії на суму до 500 ф. ст.). Для їх розгляду встановлена особлива процедура в судах графств. Процедура поєднує в собі риси

змагального та інквізиційного процесів. Роль судді-регістратора в процесі розгляду позовів на незначну суму набагато більш активна: він сам визначає процедуру слухання справи, менш строгі правила подання доказів. Рішення реєстратора, як правило, є остаточним [5, 51].

Наступні три суди – суд Корони, Високий і Апеляційний – складають Верховний суд. Їх статус визначається як статус "вищих протокольних судів". Діяльність даних судів регулюється головним чином Законом про Верховний суд 1981 р. і відповідними правилами. У 1971 р. актом парламенту був створений суд Корони. У суді Корони засідають судді Високого суду, окружні судді і рікордери. Вони щорічно розглядають до 70 тис. справ. В деяких випадках судді суду Корони засідають з мировими суддями, число яких не повинне перевищувати чотирьох. Помітною особливістю даного суду є те, що в суді Корони засідають присяжні. В англійській громадській думці віддається перевага суду присяжних як більш справедливому. З другого боку, справа в суді Корони рухається повільніше і обходиться в три рази дорожче, ніж в магістратському суді. Суд Корони розглядає справи у злочинах, переслідуваних по обвинувальному акту, який складається на підставі документів попереднього розгляду справи в магістратському суді. Магістратський суд може передати справу в суд Корони, якщо прийде до висновку, що обвинувачений заслуговує більш суворого покарання, ніж має право визначити магістратський суд. Таким чином, між судами кримінальної юрисдикції (магістратськими і судом Корони) встановлена достатньо мобільна система передачі справ.

Суд Корони є також апеляційною інстанцією для оскарження рішень магістратських судів. В нього можуть подавати апеляції тільки засуджені. Засуджений, який на суді не визнав свою вину, має право оскаржити вирок в частині обвинувачення і покарання; засуджений, який визнав вину, – тільки в частині визначення покарання. Щорічно до суду Корони подається близько 15 тис. апеляцій на рішення магістратських судів. Оскаржується, по суті, кожне соте рішення. Чотири з 10 апеляцій задовільняються повністю або частково [12, 65].

Наступний суд Верховного суду – Високий суд. Вперше він був встановлений в результаті реформ 1873–1875 рр. замість суду канцлера, суду у морських справах і у справах про спадщину. В даний час Високий суд має три відділення: канцлерське, яке очолює лорд-канцлер (фактично віце-канцлер), відділення Королівської лави, очолюваної лордом – головним суддею, відділення у сімейних справах.

У Високому суді засідають судді Високого суду, окружні судді, рікордери, судді Апеляційного суду або колишні судді Високого й Апеляційного судів. Судді засідають в Лондоні і 24 центрах першого ступеня. Судді спеціалізуються за відділенням, але з їх згоди можуть бути переведені з одного відділення в інше. Канцлерське відділення розглядає справи про управління спадковим майном, про довірчу власність, спори пов'язані з викупом застав, виконанням договорів про купівлю-продажу, банкрутство, стягнення податків, управління нерухомістю. В рамках канцлерського відділення діє ряд спеціалізованих судів (Високий суд у справах банкрутства, суд у справах компаній, патентний суд).

Відділення Королівської лави розглядає головним чином позови з договорів і деліктів. Воно має суміжну юрисдикцію з судами графств. Завантаженість відділення значно менше, ніж судів графств (170–200 тис. справ щорічно). У відділенні діють адміралтейський і торговий суди. Адміралтейський суд розглядає позови про відшкодування збитків при зіткненні судів, компенсації за втрату товарів і та інше.

Третє відділення Високого суду – відділення у сімейних справах. В його юрисдикцію входить розгляд шлюбно-сімейних справ. Юрисдикція у шлюбно-сімейних справах перейшла до судів "загального права" з церковних судів. В судах "загального права" є спеціалізація суддів у даних справах. Сімейні суди діють в рамках магістратських судів. Деякі суди графств розглядають справи про розірвання шлюбів. Очолюється система відділенням у сімейних справах Високого суду.

У кожному відділенні Високого суду є апеляційне відділення для розгляду апеляцій: в канцлерському – для розгляду апеляцій на рішення судів графств у справах банкрутства і земельних спорах; у відділенні по сімейних справах – для розгляду апеляцій на рішення матримоніальних судів в рамках магістратських судів і рішень судів графств у шлюбно-сімейних справах.

Найбільше число справ потрапляє в апеляційне відділення Королівської лави, де розглядаються апеляції на рішення магістратських судів і на рішення суду Корони.

У 1966 році на підставі відповідного закону був створений Апеляційний суд з двома відділеннями – цивільним і кримінальним. В даний час цей суд грає найважливішу роль в системі англійських судів. Лише незначне число апеляцій поступає ще вище – в палату лордів. Кримінальні відділення очолює лорд – головний суддя. У відділенні засідають також лорди-судді, і залучаються судді Високого суду. Суд засідає у складі двох, трьох або більше суддів, у ряді випадків суддя засідає одноособово. В середньому у відділення щорічно поступає 6–7 тисяч звернень за дозволом подати апеляцію. Приймається до розгляду приблизно одна четверта частина справ від цього числа, а задовольняється приблизно половина прийнятих до розгляду апеляційних скарг.

Очолює цивільне відділення Апеляційного суду лорд-хранитель печатки. Судді засідають в такому ж чисельному складі, що і в кримінальному відділенні. У відділенні розглядаються апеляції на рішення Високого суду і судів графств, якщо подача апеляції не обмежена законом (ст. 18 Закону про Верховний суд 1981 р.). Для подачі апеляції, як правило, вимагається отримати дозвіл у судді суду графства, Верховного або апеляційного суду.

Найвищою судовою інстанцією є палата лордів, точніше, її апеляційний комітет, що складається з лорда-канцлера, ординарних лордів з апеляції і перів, які раніше посідали вищі судові посади. Як правило, комітет засідає у складі з трьох лордів. Апеляційний комітет розглядає порівняно невелике число апеляцій, в середньому 70–80 в рік. Невелике число даних апеляцій пояснюється частково складною процедурою їх подачі. Апеляції на рішення Апеляційного суду подаються з його дозволу або з дозволу палати лордів. Для подачі апеляції на рішення апеляційного відділення Високого суду у кримінальних справах і рішення Високого суду у цивільних справах потрібне отримання сертифікату у судді, що розглядав справу. Сертифікат повинен підтверджувати, що справа має суспільну значущість, – це означає, що воно пов'язане з тлумаченням закону або прецеденту, створеного рішенням Апеляційного суду або палати лордів [5, 54].

Позитивний досвід діяльності інституту мирових судів у зарубіжних країнах свідчить на користь ідеї створення цього інституту і в нашій державі. Інститут мирових судів може внести свіжий струмінь в українську судову систему, виступивши за певних умов противоагою до старого пострадянського суду, а його запровадження стало б прогресивним явищем у сфері правосуддя та сприяло її демократизації.

1. Гриневецький С. Парадокси місцевого самоврядування / Дзеркало тижня № 38 (617) 7 жовтня 2006. – С. 4. 2. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Указ Президента України від 10 травня 2006 р. № 361/2006 // Урядовий кур'єр. – 2006. – № 17. – С. 1-8. 3. Шишкін В.І. Судові системи країн світу: Навч. Посібник. Частина 1. – К.: Юриком Інтер, 2001. – С.79. 4. A dictionary Law. Oxford, 1994. 5. Бурий А., Тарантула Р., Тополевський Р., Тополевська Л. Міжнародний досвід діяльності інститутів мирового судді, суду присяжних, народних засідателів та пропозиції щодо можливостей його застосування в Україні :

Посібн.: Регіональний громадський фонд "Право і Демократія" 2009р. – 131 с. 6. Magistrates' Courts Act 1980. // [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.statutelaw.gov.uk> 7. Denham P. A modern introduction to law. L., 1983. P. 37. 8. Уолкер Р. Английская судебная система. М.: Юридическая литература, 1980 – С. 233. 9. Судебные системы западных государств. – М. Наука, 1991. С. 101. 10. Давид Р. Основные правовые системы современности. М., 1988. С. 317. 11. County Courts Act 1984. // [Електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.opsi.gov.uk> 12. White R. The administration of justice. Oxford, 1985. P. 65.

Надійшла до редакції 12.09.11

О. Клепікова, доц.

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ ВІД ЗІТКНЕННЯ СУДЕН

В статті наведено загальну характеристику інституту відшкодування збитків від зіткнення суден. Зіткнення суден розглядається як один із видів аварії.

Ключові слова: зіткнення суден, загальна аварія, відшкодування збитків.

В статті приводиться об'єктивна характеристика інституту возмещения убытков от столкновения судов. Столкновение судов рассматривается как один из видов аварии.

Ключевые слова: столкновение судов, общая авария, возмещение убытков.

The article contains a general description of the Institute damages from collisions. Collisions is regarded as one of the types of accident.

Key words: collisions, general accident, damages.

Питанням відшкодування збитків приділяється чимало уваги вченими та юристами, що практикують. З огляду на це існує багато поглядів на питання про правову природу збитків та способи їх відшкодування. Проте, більшість питань, що виникають у зв'язку із застосуванням законодавства, що регулює відшкодування збитків від зіткнення суден, залишаються бути не розкритими, і тому останнім часом набувають все більшої актуальності.

Питання відшкодування збитків від зіткнення суден були предметом досліджень науковців різних правових шкіл, зокрема, Маковського О.Л., Іванова Г.Г., Самоїловича П.Д., Джавада Ю.Х., Жудро А.К., Кейліна О.Д., Балобанова О.М., Деміденко В.В. та інших. Окремою мірою до цих питань зверталися науковці з господарського права.

Метою цієї статті є звернення авторки до загальних, ключових питань, що виникають в юридичній практиці і стосуються відшкодування збитків від зіткнення суден.

Зіткнення суден – це один із видів аварії, який може мати наслідком спричинення збитків судну, вантажу, а також життю та здоров'ю людей.[1] Тому, з боку різних міжнародних організацій приділяється чимало уваги питанням зіткнення суден.

Інститут загальної аварії – це звичай, що дійшов до нас з острова Родос, що у Греції. У Родоському законі цей звичай знайшов закріплення і його значення пов'язується з принципом: задля збереження цілого (судна, вантажу, фрахту) можна пожертвувати частиною цього цілого (наприклад, частиною вантажу задля того, щоб судно було знято з мілини) або нести відповідні витрати (наприклад, сплатити винагороду рятувальникові). [2] Таким чином вважали, що пожертвування меншим має призвести до рятування більшого.

Загальну аварію визначають в юридичній літературі по-різному. Як правило, під загальною аварією розуміють збитки, що мають нести учасники процесу перевезення. В інших випадках, говорять про сукупність правил, що регулюють визнання та розподіл загальної аварії.

Інститут загальної аварії є характерним для морського права, у відносинах щодо перевезень на автомобільному та повітряному транспорті, він не застосовується. Однак, застосування є можливим під час перевезень внутрішніми водними шляхами (про це свідчить Статут внутрішнього водного транспорту). Загальна аварія не застосовується до військових суден і суден, що задіяні для несення урядової некомерційної служби.

Отже, загальною аварією визнаються збитки, яких визнано внаслідок зроблених навмисно і розумно над-

звичайних витрат або пожертвувань з метою врятування судна, фрахту і вантажу, що перевозиться на судні, від загальної для них небезпеки. В основу принципу загальної аварії покладено принцип пожертвування частини заради рятування цілого.

Правове регулювання відносин з загальної аварії в Україні регулюється ст.ст.277-293 КТМУ. Уніфікація міжнародних норм щодо регулювання загальної аварії знайшла відображення у Йорк-Антверпенських правилах 1974р. із змінами 1990р. особливість цих Правил полягає в тому, що вони не мають характеру міжнародної конвенції, яка підлягає ратифікації. Ці правила є зводом кодифікованих звичаїв і застосовуються за згодою сторін.

Для віднесення збитків до загальної аварії необхідним є сукупність наступних ознак:

1) Навмисний характер збитків, оскільки вони не можуть виникати внаслідок випадкових дій, а тільки внаслідок розумних, свідомих дій (наприклад збитки внаслідок навмисної посадки судна на мілину).

2) Свідомий та надзвичайний характер збитків – передбачає їх виправданість в ситуації, яка мала місце. Такі збитки не виникають за обставин мореплавства в нормальних умовах.

3) Наявність загальної небезпеки для судна, вантажу і фрахту, оскільки виникнення таких збитків, з урахуванням їх природи, не може бути безпечним лише для судна, вони водночас стосуються негативного впливу на фрахт та вантаж.

4) Характер небезпеки дозволяє стверджувати саме про реальну і серйозну небезпеку.

Для визнання збитків загальною аварією необхідним є наявність всіх наведених ознак. Відсутність хоча б однієї з них виключає питання про віднесення збитків до загальної аварії [3].

Основним міжнародним актом з питань відшкодування збитків від зіткнення суден є Міжнародна конвенція для об'єднання деяких правил відносно зіткнення суден (підписана в рамках ООН у Брюсселі 23.12.1910 р.), важливе значення також мають Конвенція про Міжнародні правила запобігання зіткненню суден на морі 1972 року (підписана в рамках ІМО 20.10.1972 р.), Правила відносно компенсації збитків від зіткнення суден (так звані Лісабонські правила, затверджені ІМО у 1987 р.). В главі 3 розділу IX Кодексу торговельного мореплавства України (далі – КТМУ) закріплені норми, що регулюють відшкодування збитків від зіткнення суден.